

K otázce restaurování v památkové péči

ing. arch. Miloš Solař

KONTAKT: solar@up.npu.cz

Restaurování restaurovaného je restaurování jako každé jiné. Mělo by být kvalifikované, založené na poznání díla, doprovázené průzkumy a dokumentací, mělo by mít úctu k dochovanému originálu a respektovat jeho estetické a historické hodnoty. Specifikum spočívá v tom, že se jedná o zásah do díla, do kterého již někdo se stejnými ambicemi zasahoval před námi. Čertovo kopýtko restaurování se nám ozřejmí, pokud si v této souvislosti položíme otázku, proč v takovém případě prostě pouze nezopakovat předchozí postup? Mnohdy totiž zjistíme, že předchozí zásah nevratně změnil vlastnosti hmoty, ze které je dílo vytvořeno. Že užité materiály a technologie mají ze současného pohledu (rozuměj se zkušeností získanou časovým odstupem) nepříznivé vlastnosti. Že díla přeměněná odstraněním mladších vrstev v torosa již není zbavovat čeho. Že předchozí zásah vedl ke zkáze díla (např. odkrytí renesančních sgrafit a jejich pohledová presentace v exteriéru). Že nejsme srozuměni se zvolenou formou presentace či jejím výtvarným výsledkem.

Tyto problémy můžeme rozdělit do dvou základních okruhů: **technologického a ideového**.

Technologický spočívá v tom, že kromě zubu času, plísni a červotočů se musíme vypořádat i s tím, co do díla vložili naši předchůdci.

Ideový se týká smyslu a cíle restaurování. Názor na to, co je smyslem a cílem restaurátorského zásahu, se v čase vyvíjí a mění. Svou roli v tom hraje získaná zkušenost, posuny v poznání, kulturní tradice, tradované stereotypy, aktuální estetické cítění, móda i obecný vývoj společnosti. Dvakrát do stejné řeky nevstoupíš. Otázku, čeho a proč chceme restaurováním dosáhnout, je potřeba si položit vždy znovu a vždy znovu na ní hledat aktuální odpověď.

Tento příspěvek je věnován ideovému okruhu problémů restaurování v památkové péči. Vychází ze zkušeností s restaurováním architektury a děl v původním prostředí a užívání. Cíle konzervování archeologických nálezů, restaurování uměleckých děl pro galerijní účely a cíle dalších speciálních oblastí restaurování (knihy, listiny, hudební nástroje...) nemusí být vždy totožné s cíli památkové péče. To, co bude řečeno o restaurování v památkové péči, platí v obecné rovině i jinde, nicméně jinde nelze níže uvedené poznámky aplikovat prvoplánově.

Restaurování patří spolu s rekonstrukcí a konzervací k základním prostředkům památkové péče. Klást si otázku, co vlastně „restaurováním“ rozumíme, se možná bude zdát zbytečné, protože jde o pojem obecně srozumitelný. Věc je ale složitější. Obsah pojmu „restaurování“ se ve 20. století výrazně změnil. V 19. století se jím označovalo uvádění památek do stavu „původní“ slohové čistoty. Ilustrací může být například přestavba hradu Karlštejn. Historicky nepodložené úpravy a ničení dochované emocionálně působivé podoby památek vyvolávaly silné názorové pnutí. Odtud výzva: „konzervieren, nicht restaurieren“ Georga Dehia z roku 1905.

Teoretickým východiskem současného pojetí je Benátská charta z roku 1964. Podle tohoto dokumentu je restaurování „operací, která má podržet výjimečný charakter. Jejím cílem je zachovat a odhalovat estetické a historické hodnoty památky a zakládá se na respektování staré postaty a autentických dokumentů.“ Nicméně již to, že Benátská charta se oficiálně jmenuje „Mezinárodní charta o zachování a restaurování památek a sídel“ naznačuje, že tento pojem je chápán v jiných souvislostech než se u nás užívá. I když vstupní ideály jsou stejné, mezi restaurováním závěsného obrazu, jednotlivých staveb a celých měst jsou v praktické rovině rozdíly.

Značně nevyhovujícím způsobem vymezuje restaurování platný zákon o státní památkové péči, který je vztahuje pouze na díla výtvarných umění a uměleckého řemesla, a to pouze u věcí a staveb, které jsou úředně prohlášeny kulturní památkou. Princip restaurování ale není možné omezit pouze na kulturní památky ani

na díla uměleckého charakteru. Jde o obecnou formu přístupu k obnově věcí s vysokou kulturní hodnotou. Zákon by měl být změněn. Místo aby říkal, co se musí a co se nesmí restaurovat, by měl umožnit restaurování ve formě adekvátní konkrétní situaci.

Přijmeme-li princip restaurování jako jeden z obecných prostředků památkové péče, pak bude nutné v praxi odlišit „restaurování“ uměleckých děl, které předpokládá mimořádné (umělecké) nadání restaurátora, od „restaurování“ chápaného ve smyslu ustálené formy nejnáročnějšího způsobu obnovy památek. Pro restaurování „neuměleckých“ dveří, oken, podlah, omítek, výmalb a architektonických článků je adekvátní kvalifikované řemeslo, prováděné ovšem „restaurátorským způsobem“. Nahrazování řemeslníků akademickými malíři a sochaři je ve více ohledech nežádoucí a má kontraproduktivní důsledky.

IDEOVÉ PROBLÉMY RESTAUROVÁNÍ V PAMÁTKOVÉ PÉČI

Velkým problémem restaurování v památkové péči je nekritické přenášení galerijního přístupu – tedy způsobu restaurování určeného k prezentaci děl vytržených ze souvislostí – do architektury. Jednotlivé artefakty jsou v tomto pojetí chápány jako samostatné jednotky, nikoliv jako dílčí části širší výtvarné kompozice. Postižena je zejména architektonická plastika. Dochází k pohledovému znehodnocení jak architektonického díla, tak dotčených plastik. V této souvislosti nelze než připomenout, že architektura patří do rodiny výtvarných umění, a zdůraznit, že Benátská charta pro restaurování výslovně požaduje respektování architektonické kompozice. Z pohledu zaměření naší konference představují takto postižená díla skupinu, u níž by restaurování restaurovaného mělo být spojeno s rehabilitací vzhledu a výtvarné funkce.

Souvisejícím sporným jevem je vztahování pojmu „restaurování“ pouze na konzervaci a retušování. Je to otázka přiměřenosti. Tezi Benátské charty, aby se restaurování „zastavilo tam, kde začíná hypotéza“ je třeba chápat jako reakci na nepodložené romantické zásahy v duchu 19. století, nikoliv jako požadavek, aby restaurováním vznikala zmrzačená torsa. „Falsifikovat dokument umění a historie“ lze nejen doplněním, ale i odstraněním (neobnovením) jeho podstatné součásti. Tedy: v rozsahu přiměřeném situaci je podstatnou součástí restaurování i rekonstrukce chybějících částí.

Do třetice: Ustanovení Benátské charty o tom, že „hodnotné přínosy všech dob, které přispěly k vybudování památky, mají být respektovány“ a že „vykazuje-li budova více slohů na sobě navrstvených, je obnažení stavu skrytého uvnitř možno odůvodnit pouze výjimečně“, se nedodrжуje. Restaurování se chápe jako proces, při kterém mají být odstraněny všechny mladší vrstvy. Autenticita a estetická kvalita dochovaného stavu se obětuje tomu, co Josef Holeček velmi trefně nazval „iracionalita nenechavostí“. S apriorním předpokladem, že je třeba se vrátit k „původnímu“ stavu, se začne sondovat, mladší vrstvy se odstraňují, aby se zjistilo, co je pod nimi, nálezy podněcují touhu poznat víc, a tak to pokračuje až se nenápadně překročí hranice, kdy už není možné se vrátit na začátek. Smyslem památkové péče ale není apriori vracet památky do minulosti. Náзор, že cílem restaurování automaticky musí být návrat k nejstarší vrstvě, je již přinejmenším 43 let překonán (Benátská charta). V úvahu je také vhodné vzít skutečnost, že mladší povrchové úpravy, které jsou nejčastěji obětí restaurátorského řádění, mají samy o sobě významnou kulturní hodnotu a mají proto právo na památkovou ochranu.

Analogický problém řeší muzejnictví. Restaurování sbírkových předmětů spojené s jejich dokonalým vyčištěním, vede k citelnému ochuzení vypovídací schopnosti historického dokumentu. Mgr. Antonín Šimčík z Ústavu historie a muzeologie Slezské univerzity v Opavě presentoval na konferenci Památky ve Slezsku příklad torsa bubínkového revolveru. Průzkumem nálezového stavu se podařilo zjistit, že majitel byl levák, revolver byl dlouhou dobu zabalen v naolejované látce, látka byla lněná ... Vyčištěním stopy, ze kterých lze takové údaje vyčíst, zaniknou. Není sporu o to, že jedním z obecných cílů muzejnictví je uchovat revolver jako doklad toho, jak ve své době takové revolvery vypadaly. Ale to, kdo a jakým způsobem s ním zacházel, je také důležitá historická informace. V určitých souvislostech může být velmi podstatná. Srovnatelných revolverů v dokonalém technickém stavu se pravděpodobně dochovaly tisíce, ale osud této konkrétní zbraně a jejího majitele je individuální. Pokud by byla majitelem nějaká zajímavá persóna – například masový vrah – jsou stopy užívání tím nejvýznamnějším sdělením, kterého se od revolveru můžeme dočkat. Tedy: o čištění, pucování, odstraňování mladších vrstev a dalších nevratných zásazích do památky platí, že dvakrát měřit je málo.

Janovo evangelium začíná hymnem: „Na počátku bylo Slovo, to Slovo bylo u Boha, to Slovo bylo Bůh.“ Básnická oslava druhé božské osoby (Krista) má samozřejmě teologický význam. Nám ale může posloužit jako úvod ke konstatování, že slovo je důležité, ale protože v památkové péči slovo není Bůh, něco říct nebo napsat nestačí.

Prostředkem vedoucím k žádoucím posunům praxe je diskuse, při které se slova nejen tříbí, ale také zapouštějí kořínky v hlavách diskutujících. V tomto smyslu je cenné již to, že se problém pojmenuje a mluví se o něm, i když hned nedojde ke shodě. Je potřeba si položit otázku, co rozumíme restaurováním, co je

cílem restaurátorského zásahu, kdy restaurovat a kdy pouze konzervovat a do jaké míry je rekonstrukce nedochovaných částí památky restaurováním. Jinými slovy je potřeba diskutovat o obsahu a smyslu toho, co nazýváme restaurováním.

S tím jak ubývá děl nedotčených restaurátorskými zásahy 20. století nabývá na naléhavosti problém, jak se při restaurování postavit k předchozím zásahům. Chápat je jako autorské dílo (známe autora)? Jako definitivní stav, který by měl být do budoucna pouze udržován a neměněn? Korigovat to, co se z dnešního pohledu jeví jako omyl? Rekonstruovat mladší vrstvy a doplňky, které byly při předcházejících zásazích odstraněny?

Pro lepší pochopení souvislostí problému re-restaurování lze připomenout analogii s re-rekonstrukcí. Památková péče v současné době řeší otázku, jak přistupovat k obnově fasád, u nichž byla v předchozích třiceti letech na základě stavebně historického průzkumu rekonstruována historická barevnost. Mnohdy opakovaně, většinou – z dnešního pohledu – neuspokojivě. Problém re-restaurování a re-rekonstrukce je ve svém základu a možných východiscích totožný.